

MODALITETI ZAŠTITE I OBNOVE LJEČILIŠNOG PERIVOJA U LIPIKU

Mladen Obad Ščitaroci

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Primljeno: 15. 02. 1993.

Sažetak

Autor iznosi rezultate višegodišnjih istraživanja lječilišnog perivoja u Lipiku. Cilj istraživanja bio je stvaranje uvjeta za zaštitu i obnovu tog povijesno vrijednog prostora. Valorizacija prostora i analiza dosadašnjih neprikladnih urbanističko-arhitektonskih intervencija u perivoju omogućit će ispravljanje pogrešaka. Autor govori i o budućim urbanističkim intervencijama u neposrednoj blizini lječilišnog perivoja.

Uvod

Ova kratka studija nastala je za potrebe Zavoda za urbanizam Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu prilikom izrade Osnova prostornog plana općina Pakrac i Lipik. Iako se u Osnovama ne ulazi u razmatranje pojedinih urbanističkih detalja, bilo je nužno na samom početku razmišljanja o prostorno-planskoj dokumentaciji upozoriti na samo jednu točku u tom prostoru, lječilišni perivoj u središtu Lipika.

Studija je rezultat višegodišnjih istraživanja koja su započela 1985. godine, a traju kontinuirano do danas. Rezultati pojedinih istraživanja publicirani su više puta tako da se u ovoj studiji mnoge teze neće posebno dokazivati i obrazlagati, već se upućuje na literaturu.¹

Kratki povijesni razvoj perivoja

Lipik je, kao naselje i termomineralno lječilište, star oko dvjesto godina, a perivoj oko sto godina. Nakon što je Antun Knoll započeo s uređenjem kupališta, te nakon gradnje Hotela "Garni" 1872. godine, pristupilo se uređenju perivoja. Budući da su se kupališni objekti tada dograđivali više

spontano nego na temelju plana, može se pretpostaviti da su i počeci uređenja prostora oko objekata bili bez jasne koncepcije.

Tek nakon 1890. godine, kada novi vlasnici Deutsch i Schwimmer proširuju lječilište i grade Kursalon i druge kupališne objekte, formira se reprezentativni perivoj, tada na površini od 10,4 hektara.

Urbanistički ansambl, koji sačinjavaju Kursalon, natkriveno šetalište trije-mište, (Wandelbahn), Mramorne kupke, Kamene kupke, te Kurhotel, formira prostor unutar kojeg su oblikovani neobarokni vrtovi obilježja kojih su: geometrijska koncepcija, topijarno oblikovanje grmlja i cvjetni tepisi. Preostali, veći dio perivoja nosio je obilježje neoromantičarskih perivoja kasnog XIX. stoljeća. Iz vremena nastanka potječe i plan perivoja u tehničar akvarela koji je očuvan do danas (Slika 1).

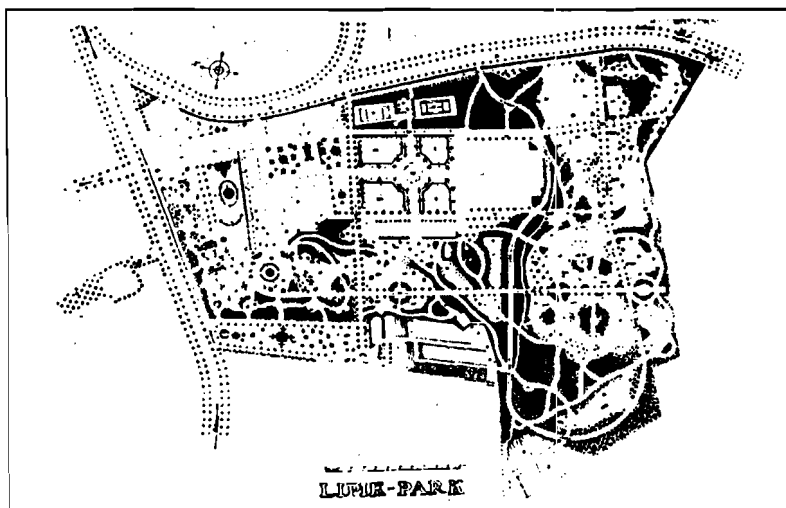
Brz razvoj lječilišta i Lipika te brojni gosti zahtijevali su da se perivoj njeguje i dobro održava. U vrijeme prvog svjetskog rata perivoj se nije mijenjao. U razdoblju između dva svjetska rata zbog ponovnog uspona turizma i razvoja lječilišta briga se još pojačava: perivoj se obnavlja, unose se mnoge promjene, osobito u cvjetnom i biljnom oblikovanju neobaroknih vrtova.

Poslije drugog svjetskog rata mnogi su vrtno-parkovni objekti i sadržaji nestali, bili porušeni ili ostali prepušteni zubu vremena. Veliku je štetu perivoj pretrpio nakon gradnje Hotela "Lipik" 1980. godine.

Godine 1986. dovršen je projekt obnove perivoja (Slika 2) na temelju kojeg je obnovljen i glavni parter ispred Kursalona. Projekt je izraden u Zavodu

Slika 1.

PLAN LJEČILIŠNOG PERIVOJA U LIPIKU IZ KRAJA 19. STOLJEĆA
(izvor: Zavod za zaštitu prirode Republike Hrvatske u Zagrebu)

U valorizaciji perivoja u Lipiku ne smije se zaboraviti na dendrološku vrijednost. Iako su danas mnoga stara i izvorno posadena stabla i grmlje nestali ili su posve uništeni, zahvaljujući dugogodišnjem nadzoru nad perivojem i praćenju njegova razvoja, pa i osiromašivanja, može se dokazati postojanje velikog broja biljaka. S dendrološkim obilježjima povezana su i stilska: iako nije rijetkost da su perivoji nastajali iz autohtonih šuma ili pokraj njih, perivoju u Lipiku obilježje su davali stoljetni pa i višestoljetni hrastovi, koji su danas rijetki.

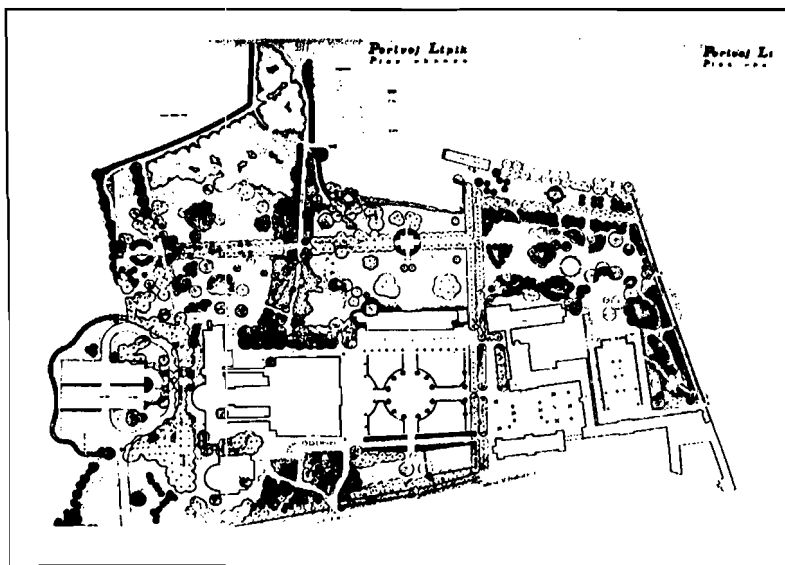
Perivoj daje Lipiku identitet, to je neponovljiv prostor, neponovljiv ambijent, kakav nema ni jedno drugo lječilište, ni jedan drugi grad ili mjesto. Sve ostalo uokolo lječilišnog perivoja, uglavnom stambeni objekti, standardne su, pa i ispodprosječne vrijednosti. Perivoj je nezaobilazna vrijednost Lipika (Slika 3).

Neprijemljene urbanističko-arhitektonske intervencije u perivoju

S neprijemljenim arhitektonskim intervencijama u perivoju započelo se šezdesetih godina, kada je izgrađen novi bolnički objekt zapadno od Mramornih kupki i "most" između nekadašnjeg Kurhotela i Hotela Dependance. Nastavljaju se 1988. godine interpolacijom, dogradnjom i adaptacijom Mramornih i Kamenih kupki. Tim se intervencijama ne zadire suviše u perivoj, ali je nekvalitetna arhitektura, koja nije respektirala povijesni pros-

Slika 2.

PROJEKT OBNOVE PERIVOJA U LIPIKU IZRAĐEN 1986. U ZAVODU ZA URBANIZAM ARHITEKTONSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU (autori: M. Obad Ščitaroci, T. Jukić i A. Denich)

za urbanizam Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (autori: M. Obad Šćitaroci, T. Jukić i A. Denich).

U domovinskom ratu 1991. godine perivoj je devastiran i gotovo sasvim uništen. Većina je stabala uništena ili znatno oštećena, ono malo preostalih sadržaja također je uništeno, a mnogo biljnog materijala je stradalo.

Valorizacija perivoja

Tijekom XIX. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj nastaje veći broj lječilišnih perivoja, i svi oni nose obilježje pejzažne i historicističke vrtne arhitekture XIX. stoljeća. Perivoj u Lipiku nastao je kasnije od mnogih lječilišnih perivoja u Hrvatskoj, ali je svojom kompozicijom i bogatstvom historicističkih detalja, sadržaja i objekata nadmašio sve ostale slične perivoje u Hrvatskoj. Iako do sada nisu obavljena sistematska i cjelovita istraživanja lječilišne parkovne arhitekture u Hrvatskoj, može se na temelju dosadašnjih spoznaja reći da je Lipik najvredniji hrvatski lječilišni perivoj, čiji su ljepota i razina održavanja kulminirali neposredno prije prvog svjetskog rata, a zatim u godinama između dva svjetska rata.

Perivoj je star točno jedno stoljeće. Upravo 1993. godine obilježava se stogodišnjica gradnje Kursalona, a to znači da je glavni parter lječilišnog perivoja mogao nastati najranije 1893. godine. Istraživanja postojećeg stanja na terenu i usporedba s originalnim planom perivoja iz kraja XIX. stoljeća pokazali su da je perivoj izveden prema spomenutom planu, koji nije datiran niti je potpisan. Njegova je vrijednost to veća što se takvih planova u Hrvatskoj vrlo malo sačuvalo.

Vrijednost perivoja u Lipiku može se promatrati u sklopu urbanističko-arhitektonskog razvoja grada, ali i iz kulturnopovijesnog aspekta. Urbanistički je lječilišni perivoj središte Lipika. Ono što je u mnogim gradovima glavni trg ili korzo, u Lipiku je to perivoj. Perivoj je, dakle, preuzeo ulogu glavnog mjesta okupljanja ljudi, mjesta susreta, izlazaka i zabave. Ta ideja vrtloga grada u lječilišnim središtima često je ostvarivana. U Lipiku je to izrazita urbanistička vrijednost koju treba očuvati. Perivoj se ne smije promatrati kao parkovni prostor oko lječilišnih objekata, jer on nije tako nastao, nego kao jedinstvena i nedjeljiva cjelina, kao ansambl arhitektonskih objekata, vrtova i perivoja. To je osobito važno istaknuti i na tome treba inzistirati pri obnovi i objekata i perivoja.

Kulturno-povijesni aspekt nije ništa manje vrijedan. Lipik je u godinama prije prvog svjetskog rata bio poznato lječilište u Austro-Ugarskoj Monarhiji tako da su ga posjećivali mnogi visoki gosti, pa i sam car Franjo Josip. Mnogi ugledni gosti posjećivali su ga i u godinama između dva svjetska rata. Lipik je bio značajno turističko mjesto, pa je često fotografiran za različite publikacije i razglednice. Takvu medijsku popularnost gotovo da nije imalo ni jedno hrvatsko lječilište.

tor lječilišta, vizualno degradirala povijesni vrtno-arhitektonski ambijent. Katastrofalne su urbanističke intervencije u lječilišnom perivoju u Lipiku s kraja sedamdesetih godina, kad je izrađen Provedbeni urbanistički plan turističko-lječilišnog centra Lipik. Kulminacija, je gradnja Hotela "Lipik" 1980. godine, sa zatvorenim bazenom, kuglanom i parkiralištem u perivoju. Sve su te intervencije primjer devastacije povijesnog ambijenta. Ono što je predloženo, ali i ono što je realizirano, pokazuje nerespektiranje povijesnog nasljedstva, nepotrebno redizajniranje povijesnih vrijednosti i degradiranje povijesne matrice. Budući da nije ni proučavana ni shvaćena parkovna kompozicija, inače izrazito jasna i nedvosmislena, nova gradnja u perivoju (hotel, zatvoreni bazen, kuglana, parkiralište) planirana je kao da perivoja nema (Slika 4). Romantičarsko jezero je zatrpano, glavne parkovne aleje (aleje hrastova) prekinute su i uništene, na mjestu dijela jezera izvedeno je parkiralište, perivoj je pretvoren u pretprostor vanjskom bazenu, pa su stotine ljudi dnevno ovuda prolazile da bi došle do bazena. Velikim građevinskim zahvatima prilikom gradnje hotela poremećen je nivo podzemne vode, pa su se tijekom osamdesetih godina počeli sušiti hrastovi, što je narušilo prepoznatljive i vizualno kvalitetne slike perivoja.

Mogućnosti ispravljanja pogrešaka

Upozoravanjem na dosadašnje urbanističke promašaje želimo spriječiti da se greške u budućnosti ponove. Nažalost, upravo ratna razaranja Lipika, lječilišta i perivoja 1991. godine omogućuju ispravljanje pogrešaka, jer je upravo Hotel "Lipik" potpuno uništen. Prilika je sada da sve loše i s aspekta zaštite graditeljskog nasljedstva neprihvatljive urbanističko-arhitektonske intervencije ispravimo. Moramo reći nažalost, jer je to odviše visoka cijena, ali kada smo je već platili, ne smijemo dopustiti da neprimjerenom obnovom tu cijenu još povećamo.

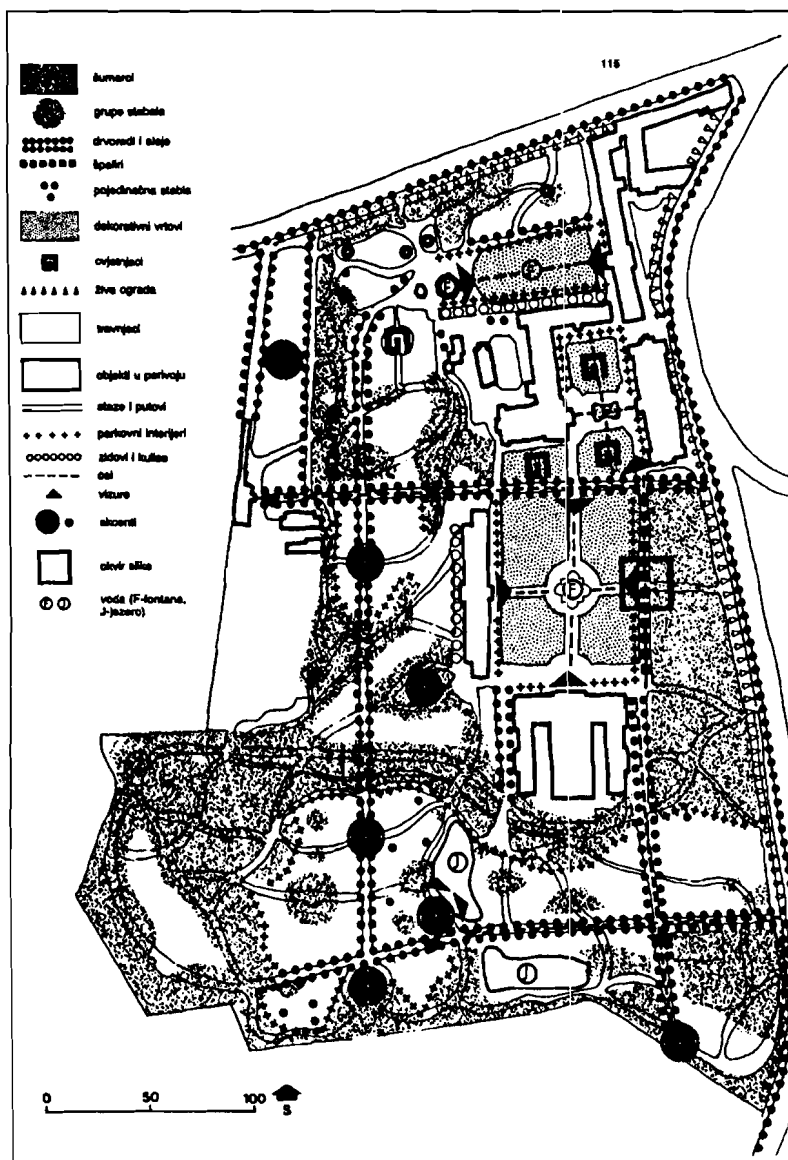
Hotel s bazenom u potpunosti je uništen objekt. Preliminarna statička ispitivanja pokazuju da konstruktivni sistem nije bitno narušen pa bi obnova hotela bila moguća. S aspekta zaštite spomeničke baštine (kako graditeljske tako i parkovne) ponovna gradnja hotela nije prihvatljiva ni po koju cijenu. Neke procjene govore da bi troškovi rušenja armiranobetonske konstrukcije hotela bili golemi, možda i veći od gradnje novog hotela. I kad bi se takve ekonomske analize pokazale točnima, ne može se prihvatiti obnova hotela u lječilišnom perivoju, jer nema te cijene kojom bi se moglo platiti kulturno-povijesno i graditeljsko nasljedstvo i kulturno-povijesni identitet Lipika, koji bi obnovom hotela bili narušeni i degradirani. Hotel treba urbanistički predvidjeti na novom mjestu, izvan perivoja, a ruševine starog hotela mogu ostati sve dok se ne nađu sredstva za njihovo uklanjanje. S urbanističkog aspekta nema osobitog opravdanja da hotel bude upravo u perivoju.

Urbanističke mogućnosti za kvalitetno rješenje postoje. To je prazan prostor između željezničke pruge i južnog ruba perivoja, godinama bez određene namjene. Za hotel je to povoljno mjesto, jer je prostor opet vezan za perivoj i lječilište, prometno je dobro smješten i povezan s glavnim prometnicama,

a u blizini je kupališno-rekreacijskog centra. Za zaštitu lječilišnog perivoja važno je da se unutar povijesne površine perivoja, uključujući i prostor vrtlarije, ne planira nikakva nova gradnja. Gradnja u kontaktnoj zoni, zapadno, jugozapadno i južno od perivoja mora biti takva da ne narušava povijesne vrijednosti perivoja i njegovu povijesnu matricu. To konkretno

Slika 3.

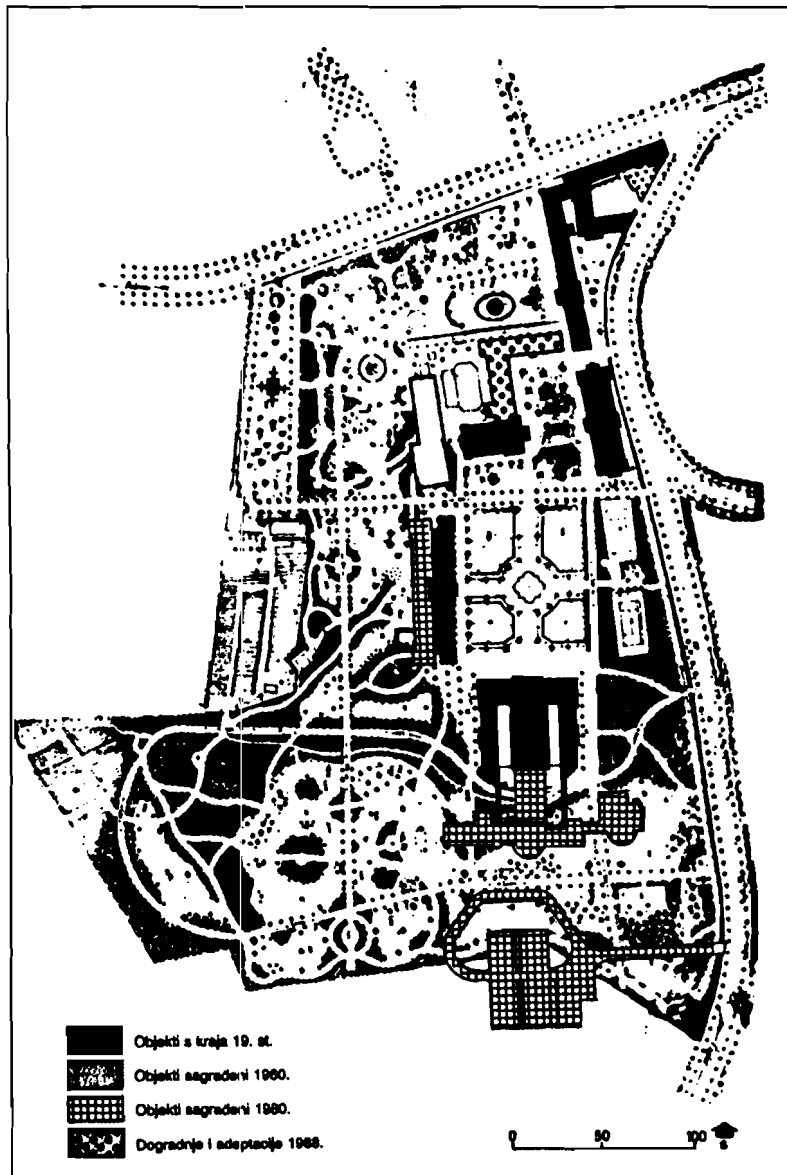
PARKOVNA KOMPOZICIJA PERIVOJA U LIPIKU (autori: M. Obad Ščitaroci i B. Bojanić-Obad Ščitaroci)

znači, uz ostalo, da perivoj ne smije biti prostor tranzita i pristupa novoplaniranim sadržajima. Ulaz u kupališno-rekreacijski centar ne smije voditi preko perivoja. Kad bi se izveo hotel južno od perivoja, a sjeverno od željezničke pruge, njegovo bi sjeverno pročelje trebalo korespondirati s

Slika 4.

URBANISTIČKO ARHITEKTONSKE INTERVENCIJE U LJEČILIŠNOM PERIVOJU U LIPIKU (izvor: Obad Ščitaroci, M., Hrvatska parkovna baština - zaštita i obnova. Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 111).

lječilišnim perivojem, Kursalonom i glavnim alejama perivoja, osobito onima u smjeru sjever-jug.

Uvjeti za obnovu perivoja

Lječilišni arhitektonsko-parkovni ansambl posjeduje visoke vrijednosti spomeničkog objekta, pa iz toga proizlaze i posebni uvjeti za bilo kakve intervencije u tom prostoru. Gledano samo s aspekta zaštite lječilišnog perivoja, mogu se nedvosmisleno i konkretno postaviti uvjeti za njegovu obnovu i zaštitu:

- obnova se mora zasnivati na europskoj metodologiji zaštite i obnove povijesne parkovne arhitekture;²
- perivoj treba obnoviti (restaurirati i djelomično rekonstruirati) na temelju izvornog plana perivoja iz kraja XIX. stoljeća;
- iz perivoja treba ukloniti ratom uništene ili oštećene objekte, izgrađene 1980. godine (Hotel "Lipik", natkriveni bazen, kuglana i parkiralište);
- potrebno je izraditi studiju i detaljno razraden projekt obnove perivoja, koji se moraju temeljiti na studiji i projektu obnove iz 1986. godine.³

Preporuke za urbanističke intervencije uokolo perivoja

Na temelju dosadašnje rasprave o zaštiti i obnovi lječilišnog perivoja u Lipiku mogu se definirati bitna polazišta za urbanističke intervencije u neposrednoj okolici perivoja, a koje mogu očuvati i istaknuti vrijednosti lječilišnog kompleksa:

- Perivoj se ne smije promatrati kao vanjski prostor (okoliš) lječilišnih objekata, već kao arhitektonsko-parkovna cjelina, kao parkovno-arhitektonski ansambl koji ima ulogu središta mjesta, ulogu glavnog trga i korza Lipika.
- Ratom uništene i oštećene objekte u perivoju, a koji narušavaju njegovu povijesnu matricu (hotel, zatvoreni bazen, kuglana, parkiralište) treba ukloniti i planirati novu lokaciju za hotel i potrebne prateće sadržaje.
- Kolni i pješački pristup kupališno-rekreacijskom centru treba sasvim odvojiti od perivoja i treba predvidjeti ulaz s juga ili sjevera. Pješački ulaz iz perivoja treba zatvoriti.
- Parkiralište za potrebe lječilišta treba predvidjeti u drvoredu (koridoru) obodnih ulica, ako je to moguće, odnosno izvan povijesne granice perivoja.
- Lječilište treba proširivati gradnjom novih objekata izvan povijesne granice perivoja, zapadno od perivoja i vrtlarije.

Bilješke

¹ Radovi dr. M. Obada Ščitarocija o Lipiku:

- Studija obnove perivoja u Lipiku, 1986, koautori: T. Jukić, dipl. inž. arh. i A. Denich, dipl. inž. agr.
- Izvedbeni projekt obnove perivoja u Lipiku, 1986, koautori: T. Jukić i A. Denich.
- Analiza specifičnosti perivoja termalnih lječilišta 19. stoljeća i prilog metodologiji obnove povijesnih perivoja lječilišta na primjeru Lipika, 1986; istraživanje u sklopu znanstvenog projekta Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Perivoj Lipik, Lipik: Turistički savez općine Pakrac, 1988.
- Perivoj Lipik - povijesni pregled, valorizacija i obnova, "Šumarski list", god. 112, 1988, br. 1-2, str. 37-50.
- Il giardino di Lipik - rinnovamento del giardino tra i metodi e le possibilità, u: Zbornik radova simpozija "La trasmissione delle idee dell'architettura" (29-30.11.1988.), Udine: Istituto di Urbanistica e Pianificazione Università di Udine, str. 422-428.
- Il patrimonio dei giardini e dei parchi nella Croazia - valorizzazione, tutela e restauro, u: Zbornik radova simpozija "Parchi e Giardini Storici, Parchi letterari - conoscenza, tutela e valorizzazione" (24-26.06.1992.), Monza: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, str. 70-79.
- Hrvatska parkovna arhitektura - prilog vrednovanju hrvatske povijesne parkovne arhitekture u kontekstu europske vrtne umjetnosti, "Encyclopedia moderna", god. 13, 1992, br. 2 (38), str. 273-279.
- Hrvatska parkovna baština - zaštita i obnova, Zagreb: Školska knjiga, 1992. str.8, 10, 61, 71, 72, 87, 96, 97, 103, 104, 108, 109, 111, 112, 116, 118, 119, 127, 129, 131, 135-138, 140, 142, 143, 147, 156, 167, 168, 173, 177, 181, 186, 195.

² Europska metodologija zaštite i obnove povijesnih perivoja prikazana je u knjizi: Obad Ščitaroci, Mladen. 1992. Hrvatska parkovna baština - zaštita i obnova, Zagreb, Školska knjiga.

³ Nužni su novi elaborati, jer su nastupile bitne promjene u odnosu na stanje iz 1986. godine. Postojeće stanje iz 1986. ne odgovara ni s obzirom na biljne vrste ni s obzirom na arhitektonske elemente u perivoju, jer je mnogo toga u međuvremenu nestalo ili je oštećeno. Projekt iz 1986. bio je kompromisan, jer nije bila moguća restauracija na temelju izvornog plana zbog hotela, kuglane, zatvorenog bazena i parkirališta. Sada, nakon ratnih razaranja situacija je bitno drukčija. Danas je na raspolaganju mnogo veća povijesna fotodokumentacija nego što je bila 1986. godine. Projekt iz 1986. nije sadržavao izvedbene projekte detalja niti konzervatorske projekte nestalih ili oštećenih arhitektonskih objekata koji će se morati restaurirati ili rekonstruirati. Perivoj u Lipiku vjerojatno je prvi perivoj koji će se, zbog svoje vrijednosti, obnavljati od ratnih razaranja. Obnova perivoja u Lipiku trebala bi imati i edukativnu ulogu i poslužiti kao model za sve obnove ratom razorenih perivoja, ali i povijesne vrtne i parkovne arhitekture koja je zapuštena i zanemarena niz godina.

Summary

PROTECTION AND RENEWAL OF THE PARK IN LIPIK HEALTH RESORT

Mladen Obad Ščitaroci

The author presents the results of many years of research into the park in Lipik health resort, carried out to investigate possibilities for the conservation and renewal of the historically valuable area. Spatial evaluation and an appraisal of unsuitable construction in the park to date will enable errors to be corrected. The author also discusses future urban construction in the park's immediate vicinity.